

SLOVENSKI PERIODIČNI TISK IN IZBRANE STROKOVNE KNJIGE DO 1820

V kontekstu prvega slovenskega periodičnega tiska in izdavanja slovenskih strokovnih knjig (s čimer so mišljeni posvetni tiski) z izidom do leta 1820, bi izpostavili njihovo vseskozi pomembno vlogo pri izobraževanju Slovencev že od Trubarjevega koledarja naprej, ki je prvič izšel leta 1557. V 18. stoletju so sledile periodične izdaje različnih poučnih in uporabnih pratik za gospodarjenje – *Nova krajnska pratika* vsaj od 1726 naprej, Breznikova *Večna pratika od gospodarstva* (prvič iz leta 1789) ter iz tega časa na prelomu stoletij vsebinsko nadgrajeni Vodnikovi *Velika* in *Mala pratika*. Izdavanje drugih slovenskih strokovnih knjig poljudnega značaja se je razmahnilo zlasti v času razsvetljenstva, kar je bilo v skladu z njegovo utilitaristično doktrino in težnjo po informiranju, kamor sodi tudi prvi slovenski časnik *Lublanske novice*.

Ključne besede: slovenski koledarji, pratike, časopis *Lublanske novice*, slovenske strokovne knjige do 1820

Uvod¹

Slovinci smo že ob nastanku književnosti dobili poleg nabožnih oz. verskih tiskov tudi koledar v svojem jeziku, ki ga je med prvimi slovenskimi tiski in začetki prevajanja *Svetega pisma* v letih 1557 in 1582 izdal Primož Trubar pod naslovom (skrajšano) *Ta slovenski kolendar*. Po Trubarjevem koledarju pa je minilo skoraj dvesto let, ko je izšla nova slovenska koledarska oz. pratikarska publikacija. Prva znana je bila *Nova krajnska pratika* za leto 1726, ki jo je založil in natisnil ljubljanski tiskar Janez Jurij

---

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalne skupine P6-0156 z naslovom Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki jo financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; vodja raziskovalne skupine je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

Mayr (posneta je bila po nemških, tiskanih v Augsburgu, kjer je bilo tedaj središče tiskanja pratik), vendar ta pratika ni ohranjena. Najstarejša ohranjena slovenska pratika je *Nova krajnska pratika* iz 1741, vendar ni znano, ali je v tem vmesnem času izhajala redno ali s presledki (Reisp 1966: 12, 4), vsekakor pa je dokumentirana od tega leta naprej. Zaradi velikega dometa in izobraževalnega potenciala tovrstnih publikacij se je mdr. razsvetljenski pobudnik in tudi mecen slovenskega slovstva baron Žiga Zojs (pl. Edelstein) odločil, da v svoj preredni program uvrsti pratiko, utemeljeno na razsvetljenskih doktrinah poučnosti, poljudnosti tudi praktičnosti in ne nazadnje branosti. Želel si je kakovostnejšo izdajo pratike, ki bi večinoma kmečko prebivalstvo pripravila do tega, da bi seglo tudi po strokovnih knjigah v slovenščini. Za poglobitnega avtorja tovrstnih publikacij je leta 1794 izbral Valentina Vodnika,² ki ga je usmerjal z zgledi sodobnih nemških pratik, poučnih oz. poljudnostrokovnih knjig in slovstvenega ustvarjanja. Vodnikova *Velika pratika* je izšla trikrat – za leta 1795, 1796 in 1797, vendar morda zaradi prezahtevnosti ni dosegla dovolj velikega odziva in je Vodnik zatem zasnoval manjšo, manj obsežno in cenejšo *Malo pratiko*, ki je izhajala v letih 1798–1806.

Publiciranje slovenskih strokovnih knjig posvetne (nenabožne) vsebine se je v 18. stoletju pričelo s prevodi in priredbami, npr. eden prvih in pomembnih tedaj je bil prevod in priredba Marka Pohlina *Kmetam za potrebo inu pomoč* iz 1789,³ avtorja Rudolpha Zachariasa Beckerja, in kasneje tudi delo Johanna Gottlieba Wollsteina v slovenskem prevodu A. T. Linharta iz 1792 – *Bukve od kug inu bolezni goveje živine*. V obravnavanem začetnem informativnem in poljudnem kontekstu različnih slovenskih publicističnih tiskov je treba izpostaviti še prvi slovenski časnik *Lublanske novice*, ki ga je izdajal in tiskal tiskar Janez Friderik Eger, za glavnega urednika in avtorja pa je pritegnil že izkušenega Vodnika. Časnik je prvič izšel 1797, zadnjič pa 1800, pri čemer je bil med drugim vzrok prenehanja njegovega izhajanja zaostajanje za svežimi novicami, ki jih je Vodnik moral prevajati iz drugih časopisov, predvsem nemških, objavljenih na Dunaju.

Informativna poljudnost prvih slovenskih periodičnih publikacij ter strokovnih knjig

Z začetki Trubarjevega prevajanja *Svetega pisma* je povezan tudi prvi slovenski tiskani koledar, ki je izšel dvakrat, čeprav ne kot samostojna publikacija – v letih 1557 in 1582. Prvi je bil *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi*,⁴ ki ga je Trubar 1557 priložil k prvemu delu prevoda *Nove zaveze (Ta prvi deil tiga Noviga testamenta)*. Poimenovanje koledarjev, ki niso bili pisani le za eno leto, ampak za več desetletij,

² Zojs o tem v svojem pismu Vodniku (24. 7. 1794) (Kos 1976: 29–33).

³ Naslovi publikacij so tekom besedila navedeni v gajici, opuščena je velika začetnica, v opombah pri izbranih publikacijah pa so navedeni originalno, vendar so opuščene velike tiskane črke, kadar se pojavljajo v celotnih besedah, npr. »KMETAM SA POTREBO INU POMOZH /.../« (Becker, Pohlina 1789).

⁴ Benkovič je menil, da je Trubar svoj koledar posnel po Melanchthonu (Benkovič 1895: 59).

nemško immerwährender [Kalender], t. j. vedno trajajoč, ali po starem: »kir vselej terpi«, je bilo v srednjem veku nekaj vsakdanjega (Stabej 1986: 46). Ponovno je koledar izšel nekoliko spremenjen še 1582 z naslovom *Ta slovenski koledar kir vselei terpi, inv ena tabla*, ko je Trubar prevedel celotno *Novo zavezo (Ta celi novi testament)*. Ta koledar (ki je vstavljen v prevod) obsega 20 strani, tisk je dvobarven (v rdeči barvi je naslov in poudarki v koledarskem delu, ostalo je v črni barvi). Za naslovno stranjo je nekakšen predgovor na dveh straneh, v katerem Trubar umetelno piše o minljivosti in trpljenju v našem življenju, kar poudari s svetopisemskimi navedbami (npr. iz Jobove, Sirahove knjige). Za osrednjim koledarskim delom je tabela (»LETA TABLA«) (Trubar 1582),⁵ v kateri so v prvi koloni druga pod drugo navedena leta od 1582 do 1700 kot »Leita od Criftufeuga Royftua« (Trubar 1582), v drugi koloni je za vsako leto posebej zapisana ena od t. i. nedeljskih črk⁶ (kot na začetku koledarja zapiše Trubar (Trubar 1582), ki so bodisi a, b, c, d, e, f ali g, v tretji koloni so označena prestopna leta, v četrti in peti koloni pa je za vsako leto zapisano, koliko nedelj (ali tednov) in dni je od božiča do postne nedelje, z zapisom v tabeli: »Kuliko Nedel do Pufta«, »Inu kuliku dni« (Trubar 1582). V nadaljevanju na naslednji strani za tabelo so navedeni reki oz. »Lety raimi«, ki pravijo, kdaj bo dobro vreme, npr: »Na Vezher erdezhe Nebu Pomeni Vreme bo Lipu« (Trubar 1582), kdaj se pričnejo letni časi ipd. Sledi še zapis, koliko mesecev, nedelj, dni je v enem letu ter zatem izračun let od začetka sveta do 1582 v sedmih točkah z zaključkom kot (»SVMMA.«) tega preštevanja (Trubar 1582):

Od Adama do Criftufeuga Royftua fe steie 3974. leit. 6. Mefceu. 10.

Ta Leita inu Raitinga od Criftufeuga Royftua, do letoshniga 1582. leita, fo faftopna inu guishna.

Obtu po taki Raitingi fe shteie, od Sazhetkia tiga Suita do letoshniga leita. /.../ Vfa leita Vkupe 5531. leit, 6. Mefceu. 10. Dni. (Trubar 1582.)

Ob koncu koledarja je naveden register knjig in poglavij v celotnem *Svetem pismu* z njihovimi latinskimi in slovenskimi poimenovanji.

Koledarji in pratike so bili namenjeni predvsem kmečkemu človeku in iz njih so se mnogi lahko naučili branja ter pisanja. Poleg tega, da so tovrstne publikacije prinašale različne praktične nasvete glede vremena, kasneje v pratikah (npr. Vodnikovih) informacije o sejmih po domači deželi, so mdr. z nasveti za zdravje služile tudi kot domač zdravstveni pripomoček. Predvsem pratike so bile prve slovenske poljudnopoučne knjige s praktično in uporabno vsebino za gospodarjenje na kmetih. Sprva se je na Slovenskem prodajala nemška kmečka pratika, ki je bila natisnjena v Augsburgu, na Kranjsko pa jo je uvažal ljubljanski knjigovez Adam Skub, npr. v letu 1716 kar »sto ducatov« (Reisp 1966: 3). Prodaja nemških

⁵ Trubar se pri tej tabeli in izračunih sklicuje na vir: »Od Magiftra loanneshalitebranda Tubinskiga Vuzheniga preraitana inu postaulena« (Trubar 1582).

⁶ »Nedeljska črka (latinsko *Littera Dominicalis*) je ena od prvih sedmih latiničnih črk: A, B, C, D, E, F in G, ki so dodeljene dnevom v ciklu po 7, kjer črka A pomeni, da se je navadno leto 1. januarja začelo na nedeljo. Črke so v pomoč pri določevanju dneva v tednu za dani koledarski datum in pri računanju datuma velike noči« (Wikipedia).

pratik je bila donosna, zato so za slovenski trg pripravili slovensko pratiko, ki jo je tiskal ljubljanski tiskar Janez Jurij Mayr, po vsej verjetnosti tudi prvo znano slovensko pratiko za leto 1726, katere noben izvod ni ohranjen; prav tako je nejasno, ali je od tedaj naprej izhajala vsako leto ali v presledkih, saj se je do danes kot najstarejši primer ohranila za leto 1741, po kateri je tudi narejen faksimile iz leta 1966.⁷ Ta izvod pratike je tiskal Mayrjev naslednik Adam Friderik Reichard, sicer sta ohranjeni še pratiki za leto 1762 in 1768, zatem pa od leta 1771 naprej (Reisp 1966: 4–5).⁸

Pregled primerka *Nove krajnske pratike* za leto 1772: je drobna knjižica v formatu šestnajsterke (velikost grafičnega dela z višino od 10 do 15 cm), ki obsega 32 strani. Poimenovanje s pridevnikom »nova« se pojavi pri koledarjih in pratikah po gregorijanski koledarski prenovi leta 1582 za razlikovanje od starega julijanskega koledarja. Lahko pa se je tako poimenovanje uporabilo tudi zaradi želje po čim boljši prodaji⁹ (Stabej 1961: 61; Reisp 1966: 9–10). Naslovnici sledi preprosta ilustracija, ki prikazuje tri može s kmečkim orodjem: s koso, z lopato in po vsej verjetnosti s cepcem. Na 2. strani je razdelek o mrkih (sončnih, luninih) »OD MERKNENIA«, na vrhu 3. strani je zapis »Kader fe fheteje po Gnade polnim Roiftva Jesufa Chriftufa M.DCC.LXXII.« in dva razdelka za razlago oznak oziroma znakov skozi celotno pratiko (posebej za vreme, tudi kmečka opravila, post ipd. in posebej za nebesna znamenja): »Snaminia tiga Vremena« ter »Ta duanaift nebelhka snaminia«. Od 4. strani naprej sledi koledarski del in ilustracije za vse mesece, po dve strani za vsakega s poimenovanjem za mesec in številom dni v njem, simbolna znamenja za svetnike, kmečka opravila, post, vreme ipd. Na straneh 28 do 31 so navedeni pregovori: »Kratke Regulze na Sleidni Mefiz.«, npr. za »Jan. Prosheniz.« – »Svetiga Vincenza Sonze: pernefe obilnu inu dobru Vinze. Kadar bo ob Suetim Pauli lepo vreme: fe dobra letina Sadoby«. Na zadnji, 32. strani, je poslednji razdelek, imenovan »Od tih fhutih letenfkih zhafov«, kjer so navedeni natančni začetki letnih časov z datumom, uro in minuto in s tem povezan nastop nebesnih znamenj ter razmerja med dnevom in nočjo (enakonočje, najdaljši, najkrajši dnevi ipd.).

Novo krajnsko pratiko je z Egerjem tiskal v Ljubljani Ignac Merk,¹⁰ ki ju omeni Žiga Zois v svojem pismu Valentinu Vodniku (24. 7. 1794), in sicer v povezavi z visoko naklado tovrstnih pratikarskih publikacij, ki naj bi jih bilo letno prodanih kar ok. 20.000 izvodov in za več kot tisoč goldinarjev, pri čemer omeni: »Med temi knjigami je tudi „Večna pratika“« (Kos 1976: 32). Antona Breznika *Večna pratika*

⁷ Edini primerek izvirmika za leto 1741 je shranjen v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije pod signaturo 2344 (Reisp 1966: 4).

⁸ Dosegljive so na spletu: <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-4XV2R4BQ>>.

⁹ »Konkurenčni boj je šel celo tako daleč, da je npr. Janez Retzer v Ljubljani za leto 1812 izdal "Nar-novši pratiko"« (Reisp 1966: 10).

¹⁰ Ignac Merk je najprej vodil tiskarno pri Ignacu Alojzu Kleinmayrju, kasneje je dobil dovoljenje in je tako poleg Egerjeve in Kleinmayrjeve ustanovil v Ljubljani še tretjo tiskarno (Slovenski biografski leksikon).

od gospodarstva (z začetkom izhajanja 1789)¹¹ je imela vlogo stoletne pratike in je bila prva širše poljudnostrokovno zastavljena gospodarska (kmečka) pratika v slovenskem jeziku. Njena vsebina je nastala po nemških predlogah, ima predgovor in je razdeljena v tri sklope. V prvem je predstavljenih sedem planetov, ki v grobem določajo vreme letu, v katerem vladajo (Kidrič 1924: 115), v drugem opravila na polju in v hiši po mesecih, v tretjem pa zdravila proti boleznim ljudi in živine. Že naslov in podnaslov kažeta na njeno vsebino:

VEZHNA PRATIKA OD GOSPODARSTVA, v⁴ kateri je najti: KOKU V ,SAKI HISHNI gospodar Svoje hišne rezhí s⁴ nuzam obrniti, te flabe leta previditi, tem naprei stojěžhim nadlugam nasproti priti, inu ta perhodni zhařs po tih ředem Planetov bode řoditi mogel. H⁴ temu je perřtavlenu enu tenku PODVUZHENJE, Kar od Meřza do Meřza skus zelu řetu per enimu hishvanju je potrebnu řturiti. (Breznik 1789: [1].)

Sledi predgovor, v katerem avtor poudari predvsem vpliv sedmih planetov¹² na vreme, saj ima vsako leto le eden prevladujoč vpliv. Za predgovorom so v tabeli za sto let (med leti 1787 in 1887) nanizani planeti za vsako leto, zatem so podani kratki preprosti in poljudni opisi vseh sedmih planetov kot njihov vpliv na različna področja kmečkega življenja, kar kaže na veliko mero subjektivnih in vraževernih predstav. Na primer v letu Jupitra: »Jesen ferze pole, glave bolijo, inu na vranizi teshave« ((Breznik 1789: 19). Drugi del je razdelek hišne pratike in je najbolj verodostojen del Breznikove knjige, ki prinaša opis praktičnih napotkov za kmetovanje in potrebna opravila za vsak mesec posebej – v povezavi z letnimi časi in nekaterimi godovi svetnikov. Tretji del je t. i. »PERLOSHENJE H⁴ VEZHNI PRATIKI«, v katerem so dodani »uporabni« nasveti (»nuzni Mitelni«) za zdravje ljudi in živine, ki pa so zelo poljudni. Na primer – človek se varuje pred kugo tako, da zjutraj na tešče pogoltne ali žveči strok česna (Breznik 1789: 81). Breznikova stoletna pratika je zaradi popularnosti doživela več izdaj in natisov (v isti jezikovni redakciji v Ljubljani, Celju ter Mariboru) in je bila s tem bralcem širše dostopna (Kidrič 1924: 115; Stabej 1986: 46).

Novim krajskim pratikam (v številnih letnikih in z deloma variiranimi naslovi)¹³ in Breznikovi *Večni pratiki* sledi ob koncu 18. stoletja (deloma tudi sočasno) Vodnikova *Velika pratika* za leto 1795.¹⁴ O osnovi in potrebi po tej publikaciji lahko beremo v odlomku iz Zoisovega pisma Vodniku (24. 7. 1794), ki je kritičen do Breznikove pratike in velja kot mecenova spodbuda Vodniku, da naj se loti pisanja zahtevnejše oz. vsebinsko izboljšane pratike oziroma koledarja:

¹¹ V M. Pohlina *Bibliotheci Carnioliae* (1803) je evidentirana tako: »Breznik (Anton), beneficiat cerkve v Žalcu, je pod tiskarski stroj poslal: *Vežna pratika od gospodarřiva*, v⁴ katiri je najdti, koku be usaki hiřni gospodar svoje hiřne rezhí s⁴ nuzam obrniti – mogel. V Ljubljani pri Egerju 1789, v osmerki« (Vidmar 2003: 453).

¹² »Saturnus«, »Jupiter«, »Mars«, »Sol«, »Venus«, »Mercurius«, »Luna« (Breznik 1789).

¹³ Npr. *Nova crainska pratca, na lejtú, M. DCC. XXXXI*; *Nova krajska pratca. Na to preřtopnu Leito. M. DCC. LXXII*; *Nova krajska pratca Na tu Léjtú 1798*; *Narnovřhi pratca Sa preřtopnu Lejto 1812*; *Nova pratca sa Lejto 1815*; *Nova pratca sa Lejto 1818* (dLib.si).

¹⁴ *Velika pratika ali kalender sa tu lejtú 1795*.

Kar pravi pisec [Breznik] o planetih, spada vse skupaj med predsodke prejšnjih časov, in isto velja za večino receptov na koncu delca; čudim se, da so še pred nekaj leti mogli dajati občinstvu podobne reči.

Iz tega vidite, da na tem področju ni delal še nihče pred Vami. V Večni pratiki so dobra le opravila za vsak mesec, ker vsaj vsebujejo seznam teh reči.

Če Vas je volja, da bi se lotili zaželene izboljšave koledarja, bi morali to storiti kmalu, ker mora imeti založnik dovolj časa, v začetku novembra pa morajo biti pole potiskane in knjižice zvezane. (Kos 1976: 32–33.)

Med letoma 1794 in 1795 je tako nastalo devet Zoisovih pisem Vodniku, iz katerih izvemo potek nastajanja *Velike pratike* in s kakšno zavzetostjo je Zois spremljal Vodnikovo delo. Z njegovo pomočjo se je del načrtov, o katerih je govor v tej korespondenci, tudi uresničil v treh letnikih pratike, in sicer za leta 1795, 1796 in 1797, kjer je bil Vodnik edini pravi pisec – uredniško vodstvo je sicer v prvem letniku prevzel Zois, v drugih dveh pa Vodnik sam. Tiskal jo je ljubljanski tiskar Janez Friderik Eger, prodajali so jo v knjigarni založnika Viljema Henrika Korna. *Velika pratika* za leto 1795 (kot prvi letnik) je bila natisnjena na začetku novembra 1794 v približno tisoč primerkih. Koledarski del je pripravil duhovnik Janez Debevec, korekture je oskrbel Linhart. Pratika je obsegala 32 strani v formatu osmerke (velikost grafičnega dela z višino do 25 cm), od tega je bilo 16 strani koledarja v črnem in rdečem tisku, ostale strani pa samo v črnem. V enakem obsegu in formatu sta zatem pri istem založniku in tiskarju izšla še druga dva letnika. V prvem letniku *Velike pratike* za leto 1795 so bili tako poleg koledarskega dela še drugi razdelki – za naslovno stranjo je najprej izpostavljenih nekaj pomembnejših ključnih dogodkov, npr. leta od stvarjenja sveta (5782 let), leta od rojstva Jezusa Kristusa (1795 let), njegovega trpljenja, smrti in vstajenja (1762 let),¹⁵ čas od prvega nemškega cesarja Karla Velikega – 994 let ipd., čemur sledi seznam članov cesarske rodbine pod naslovom *Popissivanje svetle cesarske žlahte* s podanimi datumi njihovega rojstva, njihovimi morebitnimi vladarskimi funkcijami in starostjo. Seznam se prične s »svetlim« cesarjem Francem II. in cesarico Marijo Terezijo, zatem so navedeni otroci »svetlega« cesarja: Marija Ludovika, Ferdinand Leopold, Karolina, cesarjevi bratje in sestre idr. V tem letniku so bili poleg koledarskega dela natisnjeni še naslednji poučni, poljudnostrokovni in informativni sestavki oz. razdelki: *Hišne opravila za vsaki mejsic*, *Popissivanje krajske dežele*, *Od spoznanja tiga vremena* in *Semni krajske dežele* – ter še dodatno Vodnikova pesem brez naslova »Krajnc, tvoja dežela je zdrava /.../«, kasneje poimenovana kot *Dramilo*. Ob pregledu teh sestavkov je opazna njihova dostopna poučnost in vsebinska raznolikost. Najdaljši Vodnikov sestavek v tem letniku je *Popissivanje krajske dežele*, kjer gre za opis Kranjske z različnih vidikov, predvsem geografskega (naselitvenega z naštevanjem mejnih dežel, geografske lege, rek, jezer, posameznih območij, ki jih je Kranjska obsegala, mest ipd.), gospodarskega – s poudarkom, da je gospoda večinoma nemška in da imajo Kranjci svoj lastni slovenski jezik. Besedilo z informativno in poljudno vsebino je oblikovano enostavno naštevalno. *Velika pratika* za leto 1796 je imela na posebnem

¹⁵ Npr. navajanje let od stvarjenja sveta in Jezusovega rojstva se je pojavilo že v Trubarjevem slovenskem koledarju.

listu objavljeno Vodnikovo prigodnico *Novu letu se voši*, v koledarskem delu pa so bili za posamezne mesece dodatno natisnjeni avtorjevi napisi oz. »epigrami« na mesece in pa uganke oz. »vgano(u)vavke«, npr.: »Bres nog težhem, bres kolefs pęlem, na tla neftopim, vender veliko tęsho delezh prenęfsem«, odgovor, naveden pod št. 3 na zadnji strani, je »Zholn« (Vodnik 1796). Zatem sledijo stalni razdelki (kot v prejšnjem letniku), med njimi informativni (npr. seznam semnjev na Kranjskem) ter novi poljudni sestavki (npr. *Od zdraviga inu nezdraviga lufta*) različnih vrst, tudi prozni, npr. t. i. *Kratko-časne pergodbe*. *Velika pratika* za leto 1797 je prav tako prinašala zvrstno raznovrstna besedila, večina razdelkov pa se je z novo vsebino iz prejšnjih dveh letnikov ponovila, nova je Vodnikova pesem *Zadovolni Krajnc*. V vseh treh letnikih so se tako zvrstili različni poljudnostrokovni in poučni teksti o gospodarskih ter gospodinjskih opravilih, računstvu, vremenu in zemljepisju ter nova Vodnikova besedila s poetičnimi in proznimi ambicijami: pesmi, verzificirani napisi na mesece, uganke ter kratkoprozna besedila (tudi anekdote) kot t. i. kratkočasne pergodbe,¹⁶ ki so vse nenaslavljenе (Vodnik 1988: 219–222; Kos 1988: 455–457; Bošnjak 2019: 116–117). *Velika pratika* je bila za tedanje razmere zastavljena finančno prezahtevno in je po treh letih prenehala izhajati. Cena ene je znašala sedemnajst krajcarjev oziroma eno petico, kar je bilo za tedanje razmere precej drago (Reisp 1996: [117]), zato sta se tiskar Eger in Vodnik odločila za skromnejšo in cenejšo *Malo pratiko*, ki je izhajala od 1798 in vsaj do 1806. Primerki za vsa navedena leta niso ohranjeni, vendar jih dokazujejo oglasi v časniku *Lublanske novice* in sočasno topografsko delo o Kranjski Heinricha Georga Hoffa iz 1808,¹⁷ ohranjena pa sta samo letnika 1798 in 1803 (Reisp 1996: [117]; Kos 1988: 455; 1990: 136–138; Koruza 1997: 160–161). Prvi ohranjeni primerek je tiskal še ljubljanski tiskar Eger, za leto 1803 pa Andrej Gassler. Notranja oprema pri obeh ohranjenih letnikih *Male pratike* je podobna, izšla je v majhni žepni izdaji, v formatu dvaintrideseterke,¹⁸ ti izvodi imajo po 64 nepaginiranih strani. Tisk koledarskega dela je dvobarven, v obeh letnikih so podobni tudi skupni splošni podatki na začetku, zapisek o sončnih in luninih mrkih ter luninih menah, druga besedila oz. razdelki pa so poljudne in poučne narave. V *Mali pratiki* za leto 1798 so kratka anekdotična pripovedna besedila brez naslovov (npr. eno se prične z: »En ohernik /.../«). V obeh letnikih je najti tudi popis tedaj živečih evropskih vladarjev, uganke, »pravlovzo« pa Vodnik v letniku 1798 v podčrtani opombi poimenuje in pojasni s pojmom »fabula« (Vodnik 1798: [57]), kar je bila basen v verzih, naslovljena *Kos in brezen*, zatem sledi poučen zapis o pomenu pravih zdravil, zdravilstvu in vlogi znanja na tem področju v nasprotju z mazaštvom, kar Vodnik zaključí z retoričnim vprašanjem: »Al ničo tedaj taitfi ljudje fami fvojiga shivlenja klavzi, katęri babje masila, plefnive arznie pokótnih golufov,

¹⁶ Vse navedene kratkoprozne oblike so majhnega obsega in spominjajo na samostojne pridigarke zglede oz. eksemple s posvetno vsebino. Gl. še prispevek Urške Perenič v tej številki.

¹⁷ Heinrich Georg Hoff: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien* 3, Laibach: bey Heinrich Wilhelm Korn, 1808, 148. (Reisp 1996: [117].)

¹⁸ Za majhno dimenzijo *Male pratike* (8 krat 5 cm) niso bile vzrok le skromne finančne razmere, ampak je bila narejena po vzoru tovrstnih nemških pratik, ki so bile namenjene predvsem ženski populaciji: vezane so bile v usnje ali svilo, pogosto z dodanimi okrašenimi etuiji, lahko pa tudi z ogledalcem na hrbtni strani prednje platnice (Reisp 1986: 11).

inu nevarne prahove lashnivih famavukov ilhejo?» (Vodnik 1798). V letniku iz 1803 skupnemu koledarskemu delu sledijo kratki verzi, opravila v vsakem mesecu, kot zadnja pa je rubrika verzificiranih »zapisov na slednji mesec« (Vodnik 1803: [58–64]). Iz obeh ohranjenih letnikov lahko sklepamo, da so bili v izgubljenih verjetno prvič objavljeni še drugi zvrstno podobni sestavki in tudi nekatere Vodnikove pesmi, ki jih je kasneje izdal v zbirki *Pesme za pokušino* (1806) (Reisp 1996: [117]; 1986: 12–13; Bošnjak 2019: 118).

Katoliška cerkev je v času razsvetljenstva oz. reform Marije Terezije in Jožefa II. izgubila izjemen položaj, kakršnega je imela v prejšnjih stoletjih, s tolerančnim patentom leta 1781 so dobili pripadniki različnih veroizpovedi versko svobodo. Država je temeljito spremenila cerkveno organizacijo, odpravila številne cerkvene praznike, ukinila božja pota in podržavila premoženje, 1773. leta je bil ukinjen jezuitski red, s čimer je šolstvo prešlo v državo roke (Pogačnik 1998: 164). Marija Terezija je 1770 razglasila elementarno šolstvo za »politicum« in 1774 s *Splošno šolsko naredbo* izvedla reformo šolstva; razglašena je bila splošna šolska obveznost v starosti od 6. do 12. leta (Humar 2011: 67). Za časa Jožefa II. se je spremenilo šolanje semeniščnikov z uvedbo državnih generalnih semenišč, ki so se morala držati vladnih smernic (za slovensko ozemlje je bilo v Gradcu). Spremenila se je vloga duhovnikov, ki naj bi svetovali ali pomagali v verskih in posvetnih zadevah, prav zato naj bi se razumeli tudi na praktično gospodarstvo (npr. v zvezi z živinskimi boleznimi ali obdelavo posesti, polj, kmetovanjem, gospodinjstvom). Razvijale so se številne gospodarske, medicinske in druge panoge, tudi vzgojno-izobraževalne publikacije za šolske potrebe, zlasti z vpeljavo slovenščine v šole (Legan Ravnikar 2011: 320): pričeli so se tiskati učbeniki, npr. abecedniki (Pohlinova *Abecedika*, 1765 in 1789, Gutsmanove *ABC ali Bukvice teh čerk*, 1790 in 1792, Vodnikova *Abeceda za perve šole*, 1811), berila (Kumerdejevo *Vodenja za brati*, 1778, ki velja za prvo osnovnošolsko berilo), slovnici slovenskega in francoskega jezika (Vodnikovi *Pismenost ali gramatika za perve šole*, 1811, ki velja za prvo v slovenskem metajeziku napisano slovnico, in istega leta prva slovnica za poučevanje francoskega jezika *Početki gramatike, to je pismenosti francoske gospoda Lhmonda*) ter priročniki za računstvo (prva znana slovenska računica so *Bukvice za rajtengo*, 1781, v izdaji Pohlina, Vodnikova je ostala v rokopisu). »Druga polovica 18. stoletja z začetkom 19. stoletja (1768–1819) predstavlja začetno obdobje načrtnega prizadevanja za oblikovanje slovenskega strokovnega jezika, posebej njegove konstitutivne prvine – strokovnih izrazov ali terminov« (Legan Ravnikar 2011: 319). Slovenski poljudnostrokovni priročniki tistega časa so izhajali tudi v skladu z razvojem različnih kmetijskih panog, med drugim poljedelstva, živinoreje, čebelarstva, sadjarstva, vinogradništva, zatem zdravstva in zdravilstva, živinozdravilstva: npr. 1776 je Peter Pavel Glavar prevedel in priredil delo Antona Janše *Pogovor od čebelnih rojou*, ki je ostalo v rokopisu, zatem pa je Goličnikov prevod dela Janše *Popolnoma podvučenje za vsse čebellarje*, 1792, izšel v knjigi; najstarejši znani slovenski priročnik iz sadjarstva je prevedel koroški avtor Urban Jarnik z naslovom *Sadje-reja*, 1817. Razvoj priročnikov je potekal tudi na področju medicine (porodničarstva) in živinozdravilstva, npr. Makovic je prevedel in priredil več priročnikov iz porodništva: *Prašanja inu odgovori čez všegarstvu*, 1782,

Všegarske bukve za babice na deželi (2. izdaja 1788) in *Podvučenje za babice*, 1788. Porodničarsko izrazje najdemo v Vodnikovem prevodu Matoškovega dela *Babištvo ali porodničarski vuk za babice*, 1818. Živinozdravilstvo sta pokrivala prevoda J. G. Wollsteina *Bukvence od živinskih bolezni za kmeteske ludy*, 1784, ter *Bukve od kug inu boleznen goveje živine tih ovac inu svinj* v Linhartovem prevodu, 1792. S področja obrti in domače rabe: »Pravo kuharsko knjigo – predvsem z recepti za pripravo meščanskih jedi je na knjižnem trgu ponudil Vodnik s prevodom iz nemščine: *Kuharske bukve*, 1799« (Legan Ravnikar 2011: 320). Ena prvih slovenskih, zelo obsežnih in tematsko raznolikih vzgojno-izobraževalnih publikacij je Marka Pohlina *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 1789,¹⁹ ki je prevod in priredba dela avtorja Rudolpha Zachariasa Beckerja. Njegova knjiga naj bi bila za praktično pomoč v vsakdanjem življenju, podobno kot pratike naj bi bila predvsem koristna hišna knjiga, praktične nasvete pa uvajajo obsežni pripovedni zgledi v trinajstih poglavjih oz. »postavah« z okvirno zgodbo najprej o starem gospodu Mildhajmarju iz graščine Mildhajm, poročenem dvakrat, zatem o njegovem mladem sinu, izobražencu iz prvega zakona, ki s pomočjo duhovnika ter koristne knjige za potrebo in pomoč kmetom podaja uporabne rešitve, npr. glede tega, kako ugotoviti, ali je pokojnik zares mrtev, da se mu ne zgodi grozovitost »živ pokopan biti«. To poglavje je zgodbeno dokaj razvito in z elementi grozljive pripovedi. S pomočjo daljših pripovednih zgledov je predstavljeno tudi reševanje podhlajenih ljudi, v kontekstu okvirne zgodbe o mladem gospodu Mildhajmarju pa sledi tudi poduk o pomenu pisanja testamenta, poboljšanja nravi ljudi ipd. V okvirno pripoved je vložena še duhovnikova pridiga kmetom na velikonočni ponedeljek, kar kaže na žanrsko hibridno daljšo pripoved. Sledi poljudnostrokovni osrednji del knjige v treh delih, in sicer: prvi uči, kako bi kmetje lahko živeli zadovoljno (nasveti za zdravje s pomočjo hrane, pijače ipd., sreča v zakonu, dober odnos do ljudi in Boga). Drugi del knjige kaže na to, kako kmetje, ki se držijo naukov pričujoče knjige, prej obogatijo, tretji del pa zajema nauke o tem, kako si ljudje lahko najboljše pomagajo doma in na polju. Pohlina prevod tega Beckerjevega dela daje torej poduk na področjih kmečkega gospodarjenja in je namenjen predvsem domači rabi ter gospodinjstvu, celo v obliki pripovednih zgledov uči osebne higijene, čistoče v hiši, daje nasvete za primerno zakonsko in družinsko življenje na kmetih, poučuje o prehrani, zdravlilnih in strupenih rastlinah idr. Npr. v razdelku »Od strupenih korenin« je začetek zastavljen kot zgodba o samostanu v »Rajnavi na Elfaskemu«, kjer je bila pred 150-imi leti za večerjo regratova solata, kamor so zašle tudi korenine »od zhernega sobnika«, ki so pri menihih po večerji povzročile vrtoglavost, bolečine v trebuhu, privide ipd., kar pa je podano na zelo dramatičen način: »Edn je v' svoji zęlezi pęzh objemal, ter je menil, da je Mate Bofja« (Becker in Pohlina 1789: 87–88).

Zaradi priljubljenosti pratik in širitve bralstva slovenskih strokovnih knjig po uvedbi splošne šolske obveznosti je prišlo v tem času še do enega ambicioznega načrta: po preselitvi v Ljubljano se je Vodnik odločil poleg pratike objavljati še časnik *Lublanske novice* (1797–1800). Po avtorjevi navedbi v avtobiografiji iz 1798 je bil

¹⁹ »Kmetam sa potrebo inu pomozh ali uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm. Sa mlade, inu stare ludy« (Becker in Pohlina 1789).

tiskar in založnik Janez Friderik Eger, ki je bil vse do smrti naveden kot izdajatelj; po njegovi smrti 1799 je bila izdajateljica vdova Marija Terezija Eger. Vodnik je dal časniku ime, s pristavkom na posebnem naslovnem listu v prvi številki (4. januarja 1797): »Lublanske novice od vsih krajev celiga svejta«. Bil je urednik, edini pisec in korektor, šele proti koncu 1799 si je našel pomočnika in naslednika v Ivanu Sušniku, kot ga v bibliografiji navaja Hoffov statistično-topografski pregled vojvodine Kranjske. *Lublanske novice* so izhajale od 4. januarja do julija 1797 dvakrat tedensko (ob sredah in sobotah), od takrat naprej in do konca (27. decembra 1800) pa kot tednik ob sobotah, in sicer na osmih do desetih straneh (Kos 1990: 140–141; Rupert 1997: 42). Plemiči in meščani so v tem času na Kranjskem uporabljali predvsem nemščino, zato je bila Vodnikova zamisel, da objavlja časopis v slovenščini, tudi s politično vsebino, precej pogumna, saj so imeli tedaj na voljo časopise v tujih jeziki; kmečki človek, ki mu je bila slovenščina domača, pa ni imel denarja za nakup. Vodnik kot urednik in založnik Eger sta si takrat prizadevala za preživetje časopisa, saj je bila njegova naklada ves čas zelo nizka: povprečna naklada vsakega od štirih letnikov naj bi bila okoli 70 izvodov, nikoli višja od 100 (Vrečar 1999: 161). V prvem letu izhajanja naj bi bilo rednih naročnikov le 33,²⁰ večinoma so bili omejeni na Ljubljano, tako da *Lublanske novice* iz Kranjske niso prodrle še v druge slovenske dežele in jih zato ne bi mogli imeti za »pravi vseslovenski časopis« (Kos 1990: 142–143). Vodniku ni uspelo konkurirati hitrejšemu in izčrpnemu poročanju npr. nemškega *Laibacher Zeitung*, ki je prav tako prinašal zanimive prispevke iz domačih krajev. Vodnik se je z *Lublanskimi novicami* oblikovno in vsebinsko zgledoval po tedanjih tujejezičnih časnikih, predvsem po nemških *Wiener Zeitung* in omenjenem *Laibacher Zeitung*, ki sta bila najbolj dostopna. Razporeditev snovi je bila zasnovana tako, da so domačim, torej avstrijskim novicam, sledile novice iz tujine, predvsem iz Evrope, pri čemer so bile razporejene po principu držav, npr. novice iz Italije, Francije, Španije – ali mest, npr. iz Pariza, Rima, Berlina. Glavnina novic iz tujine je bilo revolucionarno dogajanje v Franciji, vojne s Francijo, dogodki v zvezi s tem, tudi novice iz angleških kolonij, Amerike, o papežu, gospodarskem napredku v svetu, novih izumih, boleznih in smrtih znanih ljudi, npr. novica iz Anglije:

19. dan Profenza fimo svēdili v' Londnu, de je gofpod Burke na fvojim gradi v' Beaconsfildi vmerl. Je bil en filno vuzhen mosh; on je v'felej fvet dajal, de se ima vojfka zhes franzose fę smirej naprej pelat, dokler bodo premagani, ficer nebone praviga miru na fveti. (LN 22. 1. 1797.)

Med drugim je v več nadaljevanjih izhajal tudi obširni članek oz. podlistek *Povedanje od slovenskiga jezika*. V njem je Vodnik pisal o slovenski zgodovini, značilnostih jezika naših prednikov, tudi o delu Cirila in Metoda ter naših protestantov. Morebitni uredniški in tiskarski spori, predvsem pa pomanjkanje naročnikov so tako povzročili prenehanje izdajanja prvega slovenskega časnika (Rupert 1997: 47–48; Kos 1990: 141–142; Bošnjak 2019: 219–220), ali kot je zapisal o tem Ivan Vrhovnik ob

²⁰ Tudi Vatovec (1937: 58) navaja, da so imele *Lublanske novice* prvo leto le 33 rednih naročnikov, in izključuje možnost, da bi naklada kadar koli preseгла 100 izvodov.

stoletnici izida *Lublanskih novic*: »Pokrajinci, ki sedaj o stoletnici tako junaško vihte slovenski prapor, se niso oklenili „L. Noviz“, kranjski rojaki pa namesto, da bi podpirali Vodnika, grenili so mu že itak težavni posel« (1897: 15).

Sklep

Slovenske tiskane monografske strokovne publikacije posvetne (nenabožne) vsebine so se pričele hitreje razvijati v 18. stoletju zlasti zaradi različnih vplivov in sprememb: spremenjenih družbeno-političnih in gospodarskih okoliščin in reformami Marije Terezije in Jožefa II. ter zaradi vzgojno-izobraževalnih potreb, npr. sprejeta sta bila novi šolski red in splošna šolska obveznost. Sem sodijo tudi začetek prosvetljevanja kmetov za boljše in bolj smotno gospodarjenje ter slovenski narodni prerod (M. Pohlin) kot tudi razmah razsvetljskih idej pod okriljem Zoisovega kroga. Slovenske strokovne publikacije in periodični tisk so se v tem kontekstu pričeli vsestransko razvijati predvsem v smislu slovarjev, slovnice, beril, računice, kmečkih pratik (*Nova krajnska pratika*) in pratik z razširjeno praktično-poučno vsebino (Breznikova stoletna pratika in Vodnikove pratike), poljudnostrokovnih knjig različnih razvijajočih se strokovnih področij in panog (npr. kuharice, babiški priročniki) ter priročnikov za boljše gospodarjenje. *Lublanske novice* pa so bile prvi in pomemben slovenski časnikarski razsvetljski projekt z informativno-poučnimi Vodnikovimi prispevki.

Viri

Becker, Rudolph Zacharias in Pohlin, Marko, 1789: *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm. Sa mlade, inu stare ludy*. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si. (Dostop 25. 4. 2020.)

Breznik, Anton, 1789: *Vezhna pratika od gospodarstva*. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si. (Dostop 25. 4. 2020.)

Costa, Etbin Henrik, 1859: *Vodnikov spomenik: S spisi od 86 pisateljev in štirimi na kamen tiskanimi dokladami*. Na svitlo dal Etbin Henrik Costa, doktor modroslovja in /.../. Ljubljana MDCCCLIX. [Vodnikov spomenik. Ljubljana.]: books.google.si. (Dostop 29. 4. 2020.)

Kos, Janko (ur.), 1976: *Marko Pohlin, Žiga Zois, A. T. Linhart, Valentin Vodnik. Izbrano delo*. Stabej, Jože in Gspan, Alfonz (prev.). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lublanske novize Jann. Fridr. Egerja. Digitalna knjižnica Slovenije: dLib.si. (Dostop 5. 6. 2020.)

Nova crainska pratica/Nova krainska pratica. Na to prestopnu Leito. M. DCC. LXXII., 1772. Lublana: per Joan Frid. Egerju. Digitalna knjižnica Slovenije: dLib.si. (Dostop 28. 4. 2020.)

Reisp, Branko, 1996: *Vodnikova velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Trubar, Primož, 1582: *Ta celi noui Testament nashiga Gospudi inu Isuelizharie Iesusa Christusa*. [Ta slovenski kolendar kir vselei terpi, inv ena tabla.] Georg Gruppenbach, 1581-1582. Digitalna knjižnica Slovenije: dLib.si. (Dostop 30. 4. 2020.)

Vodnik, Valentin, 1795–1797: *Velika Pratika ali Kalender*. Digitalna knjižnica Slovenije: dLib.si. (Dostop 21. 5. 2020.)

Vodnik, Valentin, 1798–1803: *Mala pratika*. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si. (Dostop 20. 5. 2020.)

Wolstein, Johann Gottlieb, Fanton de Brunn, Jožef Ignacij, Kleinmayr, Ignac Alojz, Linhart, Anton Tomaž, 1792: *Bukve od kug inu bolešen govjeje shivine, tih ovaz inu švín*. per Ignaziu Kleinmajerju. Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si. (Dostop 5. 6. 2020.)

Literatura

Benkovič, Josip, 1895: Slovenski koledarji in koledarniki. V 100-letni spomin prve Vodnikove in 50-letni spomin prve Bleiweisove »Nove Pratique«. *Dom in svet* 8/1. 186–187.

Bošnjak, Blanka, 2019: Vodnik kot publicist in urednik. Legan Ravnikar, Andreja, Orel, Irena in Jelovšek, Alenka (ur.): *Oživiljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku*. Ljubljana: Založba ZRC. 115–124.

Humar, Marjeta (ur.), 2011: *Japljev zbornik: [zbornik prispevkov s Simpozija o Juriju Japlju]*. Ljubljana, Kamnik: Občina: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kidrič, France, 1924: Anton Breznik in njegova »Pratika«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 19/2. 112–116.

Koruza, Jože, 1997: Valentin Vodnik. Jože Koruza (ur.): *Valentin Vodnik: Zadovolne Krajnc: Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 125–167.

Kos, Janko, 1988: Opombe. Janko Kos (ur.): *Valentin Vodnik: Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 361–503. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

Kos, Janko, 1990: *Valentin Vodnik: Znameniti Slovenci*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Legan Ravnikar, Andreja, 2011: Slovenski strokovni jezik in izrazje pri Vodniku v primerjavi s starejšim Pohlinom in mlajšim Jarnikom. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem [Elektronski vir]*. Miha Preinfalk (ur.). Elektronska izdaja. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja. 319–338.: books.google.si. (Dostop 25. 5. 2020.)

Pogačnik, Jože, 1998: *Slovenska književnost I*. Ljubljana: DZS.

Reisp, Branko, 1966: Nova crainska pratika 1741. *Nova crainska pratika, na lejtju, M.DCC. XXXI. Faksimilirana izdaja* [Ljubljana]: Cankarjeva založba. Faksimile po izvodu, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Lublana: per Adamu Reichhard, 1741. 1–21.

Reisp, Branko, 1986: Vodnikova Mala pratika za leti 1798 in 1803: Spremna beseda k faksimilirani izdaji. Vodnik, Valentin: *Vodnikova Mala pratika 1798 in 1803*. Faksimilirana izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba. 5–17.

Rupert, Marijan, 1997: *Krajnski jezik čeden narediti: razstava ob 200-letnici Lublanskih novic: vodnik po razstavi*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: fran.si. (Dostop: 23. 9. 2020.)

Slovenski biografski leksikon: <<https://www.slovenska-biografija.si/>>. (Dostop 28. 4. 2020.)

Stabej, Jože, 1961: Od kdaj in od kod imamo slovensko kmečko pratiko. *Slovenski etnograf* 14/5. 59–66.

Stabej, Jože, 1986: *Prava stoletna pratika in njena zgodovina*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas.

Vatovec, Fran, 1937: *140 let slovenske žurnalistike*. Maribor: [samozaložba].

Vidmar, Luka, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia Litteraria).

Vidmar, Luka, 2003: *Kritični prevod Biblioteke Kranjske. Marko Pohlin: Kraynska grammatika: Bibliotheca Carnioliae: Znanstvenokritična izdaja*. Jože Faganel (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 433–584.

Vrečar, Marija, 1999: *Winden – Krainer – Slowenen? Valentin Vodniks »Lublanske novice« (1797–1800). Elemente der nationalen Ideologie im Umfeld der ersten Zeitung in slowenischer Sprache*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien: Verlag Hermagoras/Mohorjeva.

Vrhovnik, Ivan, 1897: *O stoletnici Vodnikovih »Lublanŝkih Noviz«*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.